

ОСВІТНЬО-РОЗВИВАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ОБМЕЖЕНЬ

Сафін Олександр Джамільович,

доктор психологічних наук, професор,

завідувач кафедри психології

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини,

ORCID ID: 0000-0001-5745-8635

Researcher ID W-2590-2018

Scopus Author ID: 57226642112

Тептюк Юлія Олександрівна,

кандидат психологічних наук,

викладач кафедри психології

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ORCID ID: 0000-0002-2918-112X

Проаналізовано відмінності у прояві та детермінації освітньо-розвивальної активності здобувачів у звичайній життєдіяльності та в умовах вимушеної соціальної ізоляції. Встановлено, що в умовах самоізоляції освітньо-розвивальна активність здобувачів є вищою, ніж у звичайній життєдіяльності. Загалом прояв освітньо-розвивальної активності у здобувачів зумовлений психоемоційними станами особистості.

Емпіричне дослідження характеристик освітньо-розвивальної активності в умовах вимушеної самоізоляції дозволило виявити тенденцію до підвищення її вираженості у більшості здобувачів і визначити її детермінанти. За низького ступеня її прояву вони виявилися більш чутливими до змін умов навчання, ніж високоактивні однолітки; вирізнялися вираженими реакціями фрустрації на наслідки вимушених соціальних обмежень і заміщення активності іншими її видами у сфері сімейних стосунків і здоров'я; їхні особистісні ресурси загалом та залученість особистості до процесу життя є чинниками підвищення активності, а стани психічної активації, напруги та комфортності знижують її. У здобувачів із високою освітньо-розвивальною активністю до її детермінант за умов самоізоляції можна зарахувати особистісні ресурси, основним із яких є впевненість у підконтрольності подій, а також їхню спрямованість на реалізацію професійних устремлінь і задоволення інтересів у сфері відпочинку та захоплення.

Загалом вираженість освітньо-розвивальної активності у здобувачів в умовах соціальних обмежень зумовлена двома взаємопов'язаними чинниками: активністю особистості, що визначається ступенем фрустрації на наслідки соціальних обмежень, залежить від здатності проявляти активність у сферах життєдіяльності або компенсувати її іншими формами активності та використовувати особистісні ресурси; психічними станами – емоційним тонусом, комфортністю, напруженістю та інтересами, які у сукупності визначають ступінь психічної активації особистості.

Ключові слова: освітньо-розвивальна активність; самоізоляція; соціальні обмеження; соціальна фрустрація; психічні стани особистості.

Safin Oleksandr, Teptiuk Yuliia. Educational and developmental activity of students in educational institutions under social restrictions

The differences in the manifestation and determination of the educational and developmental activity of students in normal life and in conditions of forced social isolation are analysed. It has been established that in conditions of self-isolation, the educational and developmental activity of students is higher than in normal life. In general, the manifestation of educational and developmental activity in applicants is determined by the psycho-emotional states of the individual.

An empirical study of the characteristics of educational and developmental activity in conditions of forced self-isolation has revealed a tendency to increase its severity in most applicants and to identify its determinants. With a low degree of its manifestation, they were more sensitive to changes in learning conditions than their highly active peers; they were distinguished by pronounced reactions of frustration to the consequences of forced social restrictions and substitution of activity with other types of activity in the field of family relationships and health; their personal resources in general and their involvement in the process of life are factors of increasing activity, while states of mental activation, tension and comfort reduce it. For applicants with high educational and developmental activity, its determinants in self-isolation conditions include personal resources, the main of which is confidence in controlling events, as well as their focus on realising professional aspirations and satisfying interests in the field of leisure and hobbies.

In general, the severity of educational and developmental activity in applicants under conditions of social restrictions is due to two interrelated factors: personal activity, which is determined by the degree of frustration at the consequences of social restrictions, depends on the ability to be active in the spheres of life or compensate for it with other forms of activity and use personal resources; mental states – emotional tone, comfort, tension and interests, which together determine the degree of mental activation of the individual.

Keywords: educational and developmental activity; self-isolation; social restrictions; social frustration; mental states of the individual.

Вступ. Вивчення проблеми соціальної активності молоді в умовах соціальних обмежень, викликаних пандемією у світі і російсько-українською війною зокрема продовжує залишатися актуальним на сьогодні [1; 3; 4; 6].

Матеріали та методи. Застосовано методи теоретичного аналізу джерел, методи емпіричного дослідження.

Результати. Метою дослідження було встановлення особливостей освітньо-розвивальної активності в умовах звичайної життєдіяльності та вимушеної самоізоляції, а також виявлення психологічних характеристик і станів, що її зумовлюють. Для її досягнення використовувався метод порівняльного аналізу. Збір даних відбувався в електронному вигляді через Google-форми, анонімно, безоплатно та добровільно. Респонденти були ознайомлені з метою дослідження, опитувальні та тестові методики заповнювалися ними самостійно. Оброблення даних здійснювалося у статистичному пакеті «Statistica for Windows 10.0». У дослідженні взяли участь 338 здобувачів ЗВО (63,9% – дівчата і 36,1% – юнаки) віком 16-25 років ($M=19,9$; $SD=2,1$). З них 82 осіб – учні в системі середньої професійної освіти; 175 осіб – здобувачі бакалаврату і 81 особа – магістранти. Своїм місцем проживання здобувачі зазначили мале місто (30,7%), обласний центр (51,8%) і мегаполіс (17,5%). У дослідженні застосовували анкету для вивчення соціально-демографічних характеристик, вираженості освітньо-розвиткової активності особистості та рівня емоційного комфорту у соціальній ізоляції (за шкалою розмірністю від 1 до 5 відповідно до шкали Лайкерта). Респонденти оцінювали власну освітньо-розвивальну активність за умов звичайної життєдіяльності та в період самоізоляції, що виявлялася у видах діяльності, спрямованих на розвиток особистості та набуття нових навичок (здобуття додаткової освіти; навчання в авторських online-школах; проектно-дослідницька діяльність; участь у наукових конкурсах і конференціях, у розвивальних тренінгах, вебіна-

рах, майстер-класах та ін.).

Для вивчення характеристик активності особистості використовувалася методика «Активність особистості в умовах вимушених соціальних обмежень» (Н. Усова, І. Арендачук, М. Кльонова), у якій якості об'єднано у блоки: фрустрація на наслідки вимушених соціальних обмежень, компенсаторні форми активності, її особистісні ресурси та ступінь вираженості за сферами життєдіяльності. Для оцінювання здобувачами власної активності на рівні психічних станів, зумовлених вимушеними соціальними обмеженнями за умов самоізоляції, було використано методику «Оцінювання психічної активації, інтересу, емоційного тону, напруження та комфортності» (Л. Курганський, Т. Немчин). Порівняльний аналіз студентів у групах із низьким ($N=135$) і високим ($N=89$) ступенями освітньо-розвивальної активності засвідчив достовірні відмінності між ними, а також суттєве підвищення активності у період самоізоляції у здобувачів із низьким її вираженням (табл. 1). Було виявлено тенденцію до підвищення освітньо-розвивальної активності в умовах вимушеної самоізоляції: кількість здобувачів із низьким і середнім ступенями активності зменшилася (відповідно, у 2,7 і 1,34 рази), значно збільшилася кількість високоактивних здобувачів (у 2,28 рази) (табл. 2).

В процесі кореляційного аналізу вивчалися взаємозв'язки між вираженістю освітньо-розвивальної активності, психологічними характеристиками і психічними станами особистості в умовах вимушеної самоізоляції у здобувачів із низьким ($N=50$; $M=1,68$; $SD=0,47$) і високим ($N=203$; $M=4,45$; $SD=0,50$) ступенями її прояву (табл. 3).

У дослідженні спираємося на розуміння детермінації як зумовленості чинників, їхньої активної та рухливої взаємодії та розуміння її сутності як визнання двох об'єктивно існуючих способів взаємозумовлення. В процесі кореляційного аналізу встановлено, що у здобувачів із низьким ступенем освітньо-разви-

Таблиця 1

Освітньо-розвивальна активність здобувачів у різних умовах життєдіяльності (N=224)

Умови прояву	Освітньо-розвивальна активність, описова статистика M (SD)		p – рівень значущості*
	низька (N=135)	висока (N=89)	
У звичайній життєдіяльності	1,61 (0,48)	4,43 (0,50)	p<0,001
В умовах соціальних обмежень	3,16 (1,25)	4,24 (1,25)	p<0,001
p-рівень значущості	p<0,001	p>0,05	-

Примітка: *значущість відмінностей визначено за критерієм Колмогорова-Смирнова для порівняння двох емпіричних вибірок.

Таблиця 2

Освітньо-розвиткова активність студентської молоді за ступенем вираженості у різних умовах її прояву (N=338)

Ступінь освітньо-розвивальної активності	У звичайній життєдіяльності		В умовах соціальних обмежень	
	осіб	%	осіб	%
низька	135	40,0	50	14,8
середня	114	33,7	85	25,1
висока	89	26,3	203	60,1

Вираженість освітньо-розвивальної активності та її психологічними характеристиками у молоді в умовах соціальних обмежень (N=253)

Психологічні характеристики	Середні значення та стандартні відхилення параметрів, M(SD)		r-Спірмена, p<0,05*	
	Освітньо-розвивальна активність			
	низька	висока	низька	висока
Фрустрація на наслідки вимушених соціальних обмежень:	2,76 (0,70)	2,76 (0,51)	-0,28*	-0,08
зосередженість на проблемі	2,85 (1,01)	3,05 (0,79)	-0,09	-0,08
відчуття гнітючого емоційного напруження	3,00 (0,85)	2,75 (0,73)	-0,20	0,08
блокування та переривання активності	2,41 (0,91)	2,49 (0,85)	-0,30*	-0,13
Компенсаторні форми активності:	2,58 (0,68)	2,98 (0,62)	0,19	0,01
віртуальна активність	2,75 (0,72)	3,18 (0,69)	-0,16	0,04
заміщення активності	2,40 (0,88)	2,77 (0,78)	0,29*	-0,03
дисимуляція активності	2,59 (0,82)	2,98 (0,78)	0,19	0,02
Особистісні ресурси:	3,17 (0,71)	3,55 (0,64)	0,28*	0,15*
залученість у процес життя	3,02 (0,84)	3,52 (0,75)	0,28*	0,09
упевненість у підконтрольності подій	3,77 (0,76)	3,79 (0,74)	0,14	0,19*
прийняття виклику життя	2,73 (1,07)	3,34 (0,82)	0,19	0,08
Активність у різних сферах життєдіяльності:	2,83 (0,38)	3,10 (0,39)	0,09	0,07
професійна сфера	2,87 (0,57)	3,02 (0,51)	0,04	0,14*
навчання, освіта	2,87 (0,53)	3,12 (0,47)	0,12	0,10
сімейні взаємини	3,02 (0,50)	3,14 (0,45)	-0,28*	0,00
соціальні контакти	2,90 (0,45)	3,21 (0,50)	-0,19	0,00
відпочинок, захоплення	2,88 (0,42)	3,30 (0,49)	0,23	0,16*
матеріальне становище	2,84 (0,61)	2,97 (0,59)	0,03	0,01
здоров'я	2,72 (0,51)	3,13 (0,51)	0,28*	-0,06
любовні стосунки	2,58 (0,52)	2,88 (0,59)	0,12	-0,01
Рівень емоційного комфорту у соціальній ізоляції:	6,80 (2,39)	6,46 (2,23)	0,00	0,00
психічна активація	13,52 (4,79)	12,44 (4,28)	-0,39*	0,00
інтерес	11,48 (4,08)	9,66 (3,75)	-0,17	0,07
емоційний тонус	11,12 (4,56)	9,65 (4,10)	-0,18	0,00
напруга	10,94 (4,53)	10,87 (3,63)	-0,28*	0,06
комфортність	12,42 (4,47)	11,08 (4,00)	-0,28*	0,08

альної активності її детермінантами є реакції фрустрації на наслідки вимушених соціальних обмежень ($r=-0,276$), у т. ч. блокування і переривання активності ($r=-0,303$), і такі емоційні стани, як психічна активація ($r=-0,386$), напруження ($r=-0,279$) та комфортність ($r=-0,280$). Компенсаторною формою цієї активності є її заміщення ($r=-0,286$), спрямоване на сімейні взаємовідносини ($r=-0,276$) і здоров'я ($r=-0,278$). Особистісні ресурси ($r=0,281$) і, зокрема, залученість у процес життя ($r=0,285$) також зумовлюють її прояв у здобувачів цієї групи. Освітньо-розвиткова активність здобувачів із високим ступенем її вираженості в умовах самоізоляції детермінована особистісними ресурсами ($r=0,151$), у т. ч. упевненістю в підконтрольності подій ($r=0,191$), а також спрямованістю на задоволення інтересів у професійній сфері ($r=0,144$), у сфері відпочинку та захоплення ($r=0,164$).

Класифікація вивчених ознак за ступенем близькості елементів метричного простору і виявлення структури логічного взаємозв'язку між ними здійснювалась агломеративним кластерним аналізом методом «ближнього сусіда» (простий поодинокий зв'язок);

міра розбіжності (близькості) – коефіцієнт злиття 1-Pearson r (відображає ступінь пов'язаності різних кластерів і виявляє ієрархічні кластери). Ознаки, що кластеризуються, – освітньо-розвивальна активність здобувачів у самоізоляції; рівень емоційного комфорту; узагальнені психологічні характеристики активності особистості за умов вимушених соціальних обмежень (фрустрація на їхні наслідки, особистісні ресурси, компенсаторні форми активності та її прояв у різних сферах життєдіяльності); характеристики емоційних станів особистості.

Аналіз статистичних зв'язків між перемінними виокремив два взаємопов'язані кластери:

– активність особистості в умовах вимушених соціальних обмежень – ядро кластера становлять центральна діада із найближче розташованих компонентів «компенсаторні форми активності – активність у різних сферах життєдіяльності» (коефіцієнт злиття $d_r=0,12$) і наближена до неї характеристика «особистісні ресурси» ($d_r=0,36$). Компонентом, що об'єднує ці характеристики, є «фрустрація на наслідки вимушених соціальних обмежень» ($d_r=0,62$);

– психічні стани особистості – ядро цього кластера становлять достатньо близько розташовані в ієрархії характеристики емоційних станів у діаді «емоційний тонус – комфортність» ($dr = 0,23$), які у сукупності з інтересом ($dr = 0,28$) і напруженням ($dr = 0,33$) об'єднані через компонент «психічна активація» ($dr = 0,38$).

Обидва кластери взаємопов'язані через компоненти, що їх об'єднують («фрустрація на наслідки вимушених соціальних обмежень» і «психічна активація», $dr=0,71$), з освітньо-розвивальною активністю ($dr=0,75$). Загалом системоутворювальною характеристикою з усіх вивчених є рівень емоційного комфорту у соціальній ізоляції ($dr=0,82$) (отримані результати застосовні лише до умов самоізоляції, виявлені закономірності можуть змінюватися в інших, відмінних від цих, умовах).

Проведене дослідження засвідчило підвищення освітньо-розвивальної активності у здобувачів у період самоізоляції, коли процес навчання здійснювався у дистанційному форматі. Ця тенденція виявилася властивою навіть тим із них, які у звичних умовах життя її не виявляли. Можна відзначити узгодженість отриманих результатів із дослідженнями, в яких визнається, що здобувачі достатньо швидко подолали труднощі навчання на початковому етапі самоізоляції, адаптувалися до нових його умов і знайшли для себе певні переваги: низька емоційна напруженість під час навчання та мінімальний рівень стресу при перевірці знань, індивідуальна швидкість навчання та самостійність у визначенні послідовності опанування предметів, можливість більше відпочивати і розважатися, збільшення тривалості нічного режиму, збільшення тривалості нічної активності. До закінчення періоду самоізоляції у більшості здобувачів спостерігалася позитивна динаміка в оцінці якості навчання, організації навчального та вільного часу; багато хто позитивно оцінив ідеї щодо переведення частини непрофільних дисциплін повністю у дистанційний формат і про організацію навчального процесу у змішаному форматі навчання.

Особливості прояву освітньо-розвиткової активності здобувачів за умов вимушеної самоізоляції залежать від ступеня її вираженості, від зумовленості психологічними характеристиками та психічними станами особистості. Здобувачі із низькою активністю схильні до фрустрації на наслідки вимушених соціальних обмежень, а за необхідності підвищення її продуктивності у них домінують реакції фрустрації, що блокує активність у досягненні мети внаслідок невпевненості у власних діях, та заміщення – перенесення потреб, бажань і активності в інші сфери життєдіяльності. За зниження освітньо-розвивальної активності ймовірним є зменшення інтересу до власного здоров'я (у зв'язку із переходом до малорухливого способу життя та обмеженнями активних форм відпочинку і фізичних навантажень) і перенесення акценту на сімейні взаємовідносини. Дослідження інших авторів також свідчать про підвищення активності у сфері сімейних стосунків у період самоізоляції, яка може бути як чинником ризику (загострювати наявні суперечності), так і ресурсним чинником (бути додатковою підтримкою, яка захищає від почуттів ізо-

льованості та самотності, підвищує рівень психологічного благополуччя) [2; 2; 5 та ін.]. Співвіднесення вже наявних і отриманих у дослідженні результатів дозволяє припустити, що у здобувачів із низькою освітньо-розвивальною активністю не відбувається її підвищення внаслідок щільнішої взаємодії у сім'ї – як загострення деструктивності сімейного спілкування, так і захопленість спільним проведенням часу із близькими відволікають їх від розв'язання навчальних завдань і досягнення освітніх цілей. Водночас мобілізація особистісних ресурсів, залученість до процесу життя і ставлення до самоізоляції як можливості віднайти додаткові інтереси є джерелами підвищення освітньо-розвиткової активності таких здобувачів, навіть якщо до самоізоляції вона була невисокою. До психологічних детермінант цієї форми їхньої активності можна віднести такі стійкі емоційні стани, як психічна активація, напруження та комфортність. Висока освітньо-розвивальна активність здобувачів зумовлена їхньою здатністю до мобілізації особистісних ресурсів та впевненістю у власних можливостях впливати на життєві події, спрямованістю на підвищення обізнаності у професійній сфері, а також у сфері відпочинку та розваг.

Освітньо-розвивальна активність здобувачів як одна з форм соціальної активності не зводиться лише до здійснення навчальної та дослідницької діяльності, вона реалізується у ширшій понавчальній діяльності (як навчальній, так і позанавчальній), спрямованій на розкриття здатності до саморозвитку.

Висновки. Емпіричне дослідження характеристик освітньо-розвивальної активності в умовах вимушеної самоізоляції дозволило виявити тенденцію до підвищення її вираженості у більшості здобувачів і визначити її детермінанти. За низького ступеня її прояву вони виявилися більш чутливими до змін умов навчання, ніж високоактивні однолітки; вирізнялися вираженими реакціями фрустрації на наслідки вимушених соціальних обмежень і заміщення активності іншими її видами у сфері сімейних стосунків і здоров'я; їхні особистісні ресурси загалом та залученість особистості до процесу життя є чинниками підвищення активності, а стани психічної активації, напруги та комфортності знижують її. У здобувачів із високою освітньо-розвивальною активністю до її детермінант за умов самоізоляції можна зарахувати особистісні ресурси, основним із яких є впевненість у підконтрольності подій, а також їхню спрямованість на реалізацію професійних устремлень і задоволення інтересів у сфері відпочинку та захоплень.

Загалом вираженість освітньо-розвивальної активності у здобувачів в умовах соціальних обмежень зумовлена двома взаємопов'язаними чинниками: активністю особистості, що визначається ступенем фрустрації на наслідки соціальних обмежень, залежить від здатності проявляти активність у сферах життєдіяльності або компенсувати її іншими формами активності та використовувати особистісні ресурси; психічними станами – емоційним тонусом, комфортністю, напруженістю та інтересами, які у сукупності визначають ступінь психічної активації особистості.

У практичному аспекті можна зазначити, що формування емоційно комфортного середовища для здобувачів є важливою умовою, що нівелює складнощі, які виникають в процесі їхнього навчання у вимушеній соціальній ізоляції, і дистанційна форма навчання може підвищувати освітньо-розвивальну активність молоді, розширюючи межі можливостей сучасної системи професійної освіти. Надалі перспективним може стати вивчення не лише особистісних характеристик

освітньо-розвивальної активності здобувачів за умов соціальних обмежень, а й діяльнісних форм її прояву з метою пошуку відповідей на запитання, як перебудується самоорганізація освітньої діяльності молоді, яка навчається, на рівні розв'язування завдань і побудови ефективних комунікацій. Також актуальними можна вважати дослідження щодо індивідуального стилю саморозвитку особистості в процесі реалізації освітньо-розвивальної активності.

Література:

1. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність : Науково-методичний збірник / за загальною ред. С.М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.
2. Chouhan J., Banford Z., Munro K. What is it that we want to educate young people about?. *Journal of International Scientific Publications : Educational Alternatives*. 2017. Vol. 15. P. 354–370. URL:<https://www.scientific-publications.net/en/article/1001590>
3. Lateef R., Alaggia R., Collin-Vézina D. A scoping review on psychosocial consequences of pandemics on parents and children : Planning for today and the future. *Children and Youth Services Review*, 2021. Vol. 125. N.11. DOI:10.1016/j.childyouth.2021.106002
4. Lovrić R., Farčić N., Mikšić Š., Včev A. Studying During the COVID-19 Pandemic : A Qualitative Inductive Content Analysis of Nursing Students' Perceptions and Experiences. *Education Sciences*, 2020. Vol. 10. N. 7. DOI:10.3390/educsci10070188
5. Oksana Kravchenko, Oleksandr Safin, Yevhen Potapchuk, Svitlana Bobrynova, Dariia Karpova. Psycho-emotional state of school children in conditions of quarantine limitations and distance learning. *Training, Education, and Learning Sciences*. 2022. Vol. 59. P. 260–267. <https://doi.org/10.54941/ahfe1002409>
6. Safin O., Kravchenko O., Mishchenko M., Potapchuk Y. Peculiarities of Psychologists' and Social Pedagogues' Work in Terms of Quarantine. *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2021. Vol. 267. P. 149–157. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57226642112>

References:

1. Osvita Ukraїny v umovah vojennoho stanu. Innovaciynna ta projektna dijalynist' [Education in Ukraine under martial law. Innovative and project activities: Scientific and methodological collection] : Naukovo-metodychnyj zbirnyk / za zagal'noju red. S.M. Shkarleta. Kyi'v-Chernivci «Bukrek». 2022. 140 s. [in Ukrainian]
2. Chouhan J., Banford Z., Munro K. What is it that we want to educate young people about?. *Journal of International Scientific Publications : Educational Alternatives*. 2017. Vol. 15. P. 354-370. URL:<https://www.scientific-publications.net/en/article/1001590>
3. Lateef R., Alaggia R., Collin-Vézina D. A scoping review on psychosocial consequences of pandemics on parents and children : Planning for today and the future. *Children and Youth Services Review*, 2021. Vol. 125. N.11. DOI:10.1016/j.childyouth.2021.106002
4. Lovrić R., Farčić N., Mikšić Š., Včev A. Studying During the COVID-19 Pandemic : A Qualitative Inductive Content Analysis of Nursing Students' Perceptions and Experiences. *Education Sciences*, 2020. Vol. 10. N. 7. DOI: 10.3390/educsci10070188
5. Oksana Kravchenko, Oleksandr Safin, Yevhen Potapchuk, Svitlana Bobrynova, Dariia Karpova. Psycho-emotional state of school children in conditions of quarantine limitations and distance learning. *Training, Education, and Learning Sciences*. 2022. Vol. 59. P. 260–267. <https://doi.org/10.54941/ahfe1002409>
6. Safin O., Kravchenko O., Mishchenko M., Potapchuk Y. Peculiarities of Psychologists' and Social Pedagogues' Work in Terms of Quarantine. *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2021. Vol. 267. P. 149–157. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57226642112>